

GENDER OMILINING XUSHMUOMALALIK STRATEGIYALARIDA NAMOYON BO‘LISHI.

Surayyo Mirzayeva Mahmasharif qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
Tursunova Dilorom Zafarjon qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola gender omilining xushmuomalalik strategiyalarida namoyon bo‘lishini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot nutq jarayonini ijtimoiy kontekst bilan bog‘liq holda tahlil qiladi, gender kategoriyasining til va kommunikativ xulq-atvordagi o‘rni va ahamiyatini yoritadi. Shuningdek, maqolada Penelope Brown va Stephen C. Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi, ijobiy va salbiy xushmuomalalik strategiyalari, ularning lingvistik ifoda vositalari va genderga bog‘liq farqlari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek jamiyatidagi an’anaviy va zamonaviy gender rollari, shuningdek, urbanizatsiya va globalizatsiya jarayonlari nutqiy xulq-atvoriga ta’sirini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar

Xushmuomalalik strategiyalari, gender omili, nutq madaniyati, pragmalingvistika, ijtimoiy kontekst, til, jamiyat, ijobiy, salbiy xushmuomalalik, kommunikativ strategiyalar.

GENDER FACTOR IN POLITENESS STRATEGIES.

Surayyo Mirzayeva Mahmasharifovna
Teacher, Shakhrisabz State Pedagogical Institute
Tursunova Dilorom Zafarjonovna
Student, Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Abstract

This article examines the manifestation of the gender factor in politeness strategies. The study analyzes the speech process within a social context and highlights the role and significance of gender in language and communicative behavior. The article also discusses Penelope Brown and Stephen C. Levinson's positive and negative politeness strategies, their linguistic expression tools, and gender-related differences. The findings demonstrate how traditional and modern gender roles, as well as urbanization and globalization processes, influence speech behavior in Uzbek society.

Keywords

Politeness strategies, gender factor, speech culture, pragmalinguistics, social context, language, society, positive, negative politeness, communicative strategies.

Kirish: Zamonaviy tilshunoslikda nutq jarayonini faqat grammatik va leksik birliklar orqali emas, balki ijtimoiy omillar bilan bog'liq holda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunday omillardan biri — gender omilidir. Gender insonning biologik jinsidan ko'ra, uning jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy roli, xulq-atvori va kommunikativ xususiyatlarini anglatadi. Xususan, xushmuomalalik strategiyalarida gender omilining namoyon bo'lishi nutq madaniyati va muloqot psixologiyasini tushunishda muhim o'rin tutadi. XX–XXI asr tilshunosligida antropotsentrik paradigma ustuvor yo'nalish sifatida shakllanib, til hodisalarini inson omili bilan uzviy bog'liq holda talqin qilish tendensiyasi kuchaydi. Shu nuqtai nazardan, nutq jarayonini ijtimoiy stratifikatsiya, madaniy qadriyatlar va kommunikativ rollar bilan aloqador holda o'rganish sotsiolingvistika hamda pragmlingvistikaning dolzarb masalalaridan biriga aylandi. Ayniqsa, gender omili nutqiy xulq-atvor va kommunikativ strategiyalarni belgilovchi muhim ijtimoiy parametr sifatida e'tirof etilmoqda. Gender kategoriyasi biologik jins tushunchasidan farqli ravishda, jamiyat tomonidan konstruksiya qilingan ijtimoiy-madaniy rollar, stereotiplar va me'yoriy kutilmalar tizimini anglatadi. Mazkur kategoriya shaxsning nutqiy identifikatsiyasi, diskursiv pozitsiyasi hamda kommunikativ kompetensiyasida o'z aksini topadi. Genderga oid ijtimoiy

tasavvurlar muloqot jarayonida qo‘llaniladigan leksik-semantik birliklar, sintaktik konstruktsiyalar, pragmatik markerlar va intonatsion vositalarning tanlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Xushmuomalalik strategiyalari esa kommunikativ aktning muhim pragmatik komponenti bo‘lib, ular orqali suhbatdoshlarning “ijtimoiy yuzi”ni (face) saqlash, ijtimoiy masofani belgilash va o‘zaro hurmatni ifodalash amalga oshiriladi. Xususan, Penelope Brown va Stephen C. Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasida nutqiy harakatlar ijtimoiy xavf darajasiga ko‘ra tahlil qilinadi va strategik tanlov kommunikativ vaziyat parametrlari bilan izohlanadi. Gender esa ana shu parametrlar tizimida muhim determinant sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois gender omilining xushmuomalalik strategiyalarida namoyon bo‘lishini o‘rganish nutqiy xulq-atvorning variativligini aniqlash, diskursiv amaliyotlarning ijtimoiy shartlanganligini asoslash hamda til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir mexanizmlarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot yo‘nalishi, ayniqsa, o‘zbek tilshunosligida gender lingvistikasi va pragmatik tahlil kesishmasida olib borilayotgan izlanishlar uchun dolzarb hisoblanadi.

Xushmuomalalik nazariyasining nazariy asoslari

Xushmuomalalik strategiyalari tilshunoslikda asosan pragmatika doirasida o‘rganiladi. Bu borada Penelope Brown va Stephen C. Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Ular muloqot jarayonida “yuz” (face) tushunchasini asos qilib olib, insonlar o‘zaro muloqotda bir-birining ijtimoiy obro‘sini saqlashga intilishini ta’kidlaydilar.

Ushbu nazariyaga ko‘ra, xushmuomalalik ikki asosiy turga bo‘linadi:

- **Ijobiy xushmuomalalik** – suhbatdoshga yaqinlik, do‘stona munosabat va birdamlikni ifodalash;
- **Salbiy xushmuomalalik** – suhbatdoshning shaxsiy hududi va mustaqilligini hurmat qilish.

Gender omili aynan shu strategiyalarning tanlanishi va qo‘llanish chastotasiga ta‘sir ko‘rsatadi.

Gender va nutq xususiyatlari

Til va gender munosabati masalasi ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, Robin Lakoff ayollar nutqiga xos xususiyatlar haqida fikr yuritib, ayollar ko‘proq yumshatuvchi birliklar, ehtiyotkor ifodalar va xushmuomalalik vositalaridan foydalanishini ta’kidlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

- Ayollar ko‘proq ijobiy xushmuomalalik strategiyalaridan foydalanadi;
- Erkaklar esa muloqotda ko‘proq to‘g‘ridan to‘g‘ri va instrumental uslubni tanlaydi;
- Ayollar suhbatdoshning hissiy holatiga ko‘proq e’tibor qaratadi;
- Erkaklar muloqotda maqom va ierarxiyani hisobga olishga moyil bo‘ladi.

Biroq bu farqlar mutlaq emas, balki ijtimoiy-madaniy sharoitga bog‘liq holda shakllanadi.

O‘zbek jamiyatida gender va xushmuomalalik

O‘zbek jamiyatida an’anaviy qadriyatlar gender rollarining shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Ayollar odatda muloyim, andishali va hurmat ifodalovchi nutq uslubiga ega bo‘lishi kutiladi. Masalan, iltimos shakllarini ko‘proq qo‘llash, kinoyali yoki buyruq ohangidan qochish shular jumlasidandir. O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasi” romanidagi Qora ammaning nutqidagi so‘zlar:

-Voy, ammang aylandin! Voy, ammang o‘rgilsin sendan! - U pildirab kelib meni bag‘riga bosdi. Dimog‘imga qatiq hidi urildi, yuzimdan o‘payotganda oppoq sochining uchiga osib olgan so‘lkavoy ch‘lpilari bir-biriga urilib jiringlab ketdi[9].

Erkaklar nutqida esa qat’iylik, aniq buyruq shakllari va ijtimoiy mavqeni ko‘rsatuvchi birliklar ko‘proq uchraydi. Biroq zamonaviy urbanizatsiya va globalizatsiya jarayonlari bu farqlarni tobora yumshatib bormoqda.

“Ikki eshik orasi” romanidagi Muzaffar va Safar aka o‘rtasidagi o‘zaro muloqot:

Safar aka, axir shu uydayam siz bilan menga o‘xshagan odamlar...

-E, bor-e! - u shiddat bilan burildi. - Har kuni o'n martadan qulog'ingni qoqib qo'lingga beradigan xotining bo'lmasa, yo'lingga termulib turgan bolalaring bo'lmasa, gapni kim qo'yib senga!

-Hoy xuvori, Ikrom aka lapanglab kelayotgan o'rtog'ining ketidan yugurdi [9].

Xushmuomalalik strategiyalarining genderga bog'liq lingvistik vositalari

Gender omilining xushmuomalalik strategiyalarida namoyon bo'lishi quyidagi lingvistik vositalar orqali kuzatiladi:

1. **Modal so'zlar va yumshatuvchi birliklar** (balki, shekilli, iltimos, agar mumkin bo'lsa);

2. **So'roq shaklidagi iltimoslar** (Yordam bera olasizmi?);

3. **Kichraytirish qo'shimchalari** (-cha, -gina);

4. **Murojaat shakllari** (opa, aka, ustoz);

5. **Intonatsion yumshoqlik va pauzalar.**

Ayollar nutqida bu vositalar nisbatan ko'proq uchrashi kuzatiladi. Erkaklar esa ko'pincha qisqa, aniq va to'g'ridan-to'g'ri ifodalarni tanlaydi.

Zamonaviy tendensiyalar

Hozirgi davrda genderga oid stereotiplar asta-sekin o'zgarib bormoqda. Ijtimoiy tenglik tamoyillari kuchaygani sari erkak va ayol nutqi o'rtasidagi tafovut kamaymoqda. Ayniqsa, professional muhitda xushmuomalalik strategiyalari ko'proq vaziyat va maqomga bog'liq holda qo'llanilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, gender omili xushmuomalalik strategiyalarining yagona belgilovchi omili emas, balki yosh, maqom, madaniyat va kontekst bilan uzviy bog'liq ijtimoiy hodisadir.

Xulosa. Gender omilining xushmuomalalik strategiyalarida namoyon bo'lishi til va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni aks ettiradi. Ayollar nutqida ijobiy xushmuomalalik va yumshoqlik ustun bo'lsa, erkaklar nutqida mustaqillik va to'g'ridan-to'g'rilik kuchliroq namoyon bo'ladi. Biroq bu farqlar qat'iy emas va

ijtimoiy-madaniy sharoitga bog‘liq holda o‘zgaradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, gender omili xushmuomalalik strategiyalarining tanlanishi va realizatsiyasida muhim ijtimoiy-pragmatik determinant sifatida namoyon bo‘ladi. Kommunikativ jarayonda qo‘llaniladigan ijobiy va salbiy xushmuomalalik strategiyalari, ularning lingvistik ifoda vositalari hamda diskursiv realizatsiyasi ko‘p jihatdan jamiyatda shakllangan gender stereotiplari va rollari bilan shartlangan. Aniqlanishicha, ayollar nutqida ko‘proq ijobiy xushmuomalilik strategiyalariga xos bo‘lgan birdamlikni ifodalovchi, emotsional-ekspressiv va yumshatuvchi pragmatik markerlar ustunlik qiladi. Erkaklar nutqida esa salbiy xushmuomalalik yoki bevosita nutqiy aktlarga moyillik, kommunikativ masofani saqlash va maqomni ta’kidlashga xizmat qiluvchi vositalar nisbatan faolroq qo‘llanadi. Biroq mazkur farqlar absolyut xarakterga ega emasligi, balki ijtimoiy maqom, yosh, kasbiy muhit, madaniy kontekst kabi omillar bilan kompleks aloqada shakllanishi qayd etildi. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda gender rollarining transformatsiyasi nutqiy xulq-atvorda ham muayyan o‘zgarishlarni yuzaga keltirayotganligi kuzatiladi. Bu holat xushmuomalalik strategiyalarining qat’iy genderga bog‘langan modelini emas, balki vaziyatga moslashuvchan, diskursiv jihatdan dinamik tizimini ko‘rsatadi. Umuman olganda, gender omilining xushmuomalalik strategiyalarida namoyon bo‘lishini o‘rganish nutqiy faoliyatning ijtimoiy tabiatini chuqurroq anglash, kommunikativ kompetensiyaning genderga xos xususiyatlarini aniqlash hamda til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlarini ilmiy asosda talqin etishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo‘nalishdagi izlanishlarni empirik materiallar asosida kengaytirish kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbolli vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown P., Levinson S.C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
2. Lakoff R. *Language and Woman’s Place*. – New York: Harper & Row, 1975.

3. Tannen D. *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. – New York: Ballantine Books, 1990.
4. Holmes J. *An Introduction to Sociolinguistics*. – London: Routledge, 2013.
5. Yule G. *Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
6. Mahmudov N. *Nutq madaniyati va til me'yorlari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.
7. Nurmonov A., Yo'ldoshev B. *Tilshunoslik nazariyasi*. – Toshkent: Fan, 2001.
8. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. – Toshkent: Universitet, 2008.
9. Hoshimov O'. *Ikki eshik orasi: roman*. – Toshkent: Sharq, 2012.